

УДК 821.161.2 – 3 Любченко. 09

Н. Б. Шураєва

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Повість «Вертеп» А. Любченка
в літературно-критичній оцінці Ю. Шереха**

Шураєва Н. Б. Повесть «Вертеп» А. Любченка в литературно-критичной оценке Ю. Шереха. У статті аналізуються особливості рецепції й літературної інтерпретації повісті «Вертеп» А. Любченка. З'ясовується художня та естетична цінність твору, його роль не тільки у творчості А. Любченка, а й в усій українській літературі. Розглядаються структура розділів, композиційна схема, авторська настанова на синтетичність, особливості сюжету, система мотивів та образів, хронотоп, кольоровий контекст, музичність, національний і філософський аспекти повісті «Вертеп». Висвітлюється полеміка Ю. Шереха з Ю. Гамораком. Проводяться інтертекстуальні паралелі повісті із творами української та світової літератури. Визначається місце наукової студії Ю. Шереха, присвяченої повісті «Вертеп» («Колір нестримних палахтін» («Вертеп» Аркадія Любченка)), у літературно-критичному осмисленні творчого доробку А. Любченка.

Ключові слова: образ, мотив, хронотоп, композиція, структура, музичність.

Шураева Н. Б. Повесть «Вертеп» А. Любченко в литературно-критической оценке Ю. Шереха. В статье анализируются особенности рецепции и литературной интерпретации повести «Вертеп» А. Любченко Ю. Шерехом. Определяется художественная и эстетическая ценность произведения, его роль не только в творчестве А. Любченко, но и во всей украинской литературе. Рассматриваются структура разделов, композиционная схема, авторская установка на синтетичность, особенности сюжета, система мотивов и образов, хронотоп, цветовой контекст, музыкальность, национальный и философский аспекты повести «Вертеп». Освещается полемика Ю. Шереха с Ю. Гамораком. Проводятся интертекстуальные параллели повести с произведениями украинской и мировой литературы. Дается оценка значения научной студии Ю. Шереха, посвященной повести «Вертеп» («Цвет неужеримых горений» («Вертеп» Аркадия Любченко)), в исследовании творческого наследия А. Любченко.

Ключевые слова: образ, мотив, хронотоп, композиция, структура, музыкальность.

Shurayeva N. B. The novel "Vertep" by A. Lyubchenko in the literary and critical assessment of Yu. Sherekh. The peculiarities of Yu. Sherekh's reception and literary interpretation of the novel "Vertep" by A. Lyubchenko is analyzed in this article. Literary and aesthetic value of the novel, its role not only in the works of A. Lyubchenko, but also in the whole Ukrainian literature is determined. The structure of sections, the composition scheme, the author's direction to synthetical character, the plot peculiarities, the system of motives and images, chronotop, the color context, musicality, the national and philosophical aspects of the novel "Vertep" are considered. Intertextual parallels of the novel with works of the Ukrainian and world literature are drawn. An assessment of the meaning of the scientific studio of Yu. Sherekh dedicated to the novel "Vertep" ("Color of unlashd burning" ("Vertep" by Arkadiy Lyubchenko)) is made in the research of the literary heritage of A. Lyubchenko.

Key words: image, motive, chronotop, composition, structure, musicality.

А. Любченко – письменник, публіцист, драматург, громадський діяч – є одним із яскравих представників літератури «розстріляного відродження». Без нього уявити собі українську літературу 20–30-х рр. ХХ ст. неможливо. Його найкращі твори – новели «Via dolorosa», «Кров», «Ворог», повісті «Образ», «Вертеп» – позначені впливом ваплітянських концепцій, серед яких і «романтика вітаїзму», і «азіатський ренесанс», і «психологічна Європа». У прозовому доробку А. Любченка домінує активний, дієвий, оптимістичний, сильний духом і здатний до боротьби герой. Варто відзначити й посиленний психологізм та ліризм, особливо насичену колористичну складову, ігрові принципи, складність образів-символів, симбіоз стилів, жанрів і мистецьких засобів прозових творів письменника.

Повість «Вертеп» вирізняється у творчості А. Любченка передусім оригінальністю форми, змісту та настановою на синтетичність. Цей твір до певної міри є підсумковим і для самого автора, і для всієї модерної літератури І пол. ХХ ст. «Вертеп» можна схарактеризувати як ідеальний синтетичний твір. У повісті нерозривно поєднані риси усіх стилів – реалізму, імпресіонізму, необароко, експресіонізму, неоромантизму, символізму. Упадає в око переважаючі виражальні риси над зображальними. Як відомо, повість не має конкретного сюжету як такого, окрім історії про жінку (образ-символ України), що змогла духовно відродитися в надскладних життєвих умовах. Більшість образів повісті є наскрізними й символічними (дерево (яблуня), хрест, могила, (кладовище), вікно, двері, земля).

Повість «Вертеп» є одним із найбільш відомих інтелектуальних та філософських творів у прозовому доробку А. Любченка, його своєрідною візитівкою. Вона викликає неабиякий інтерес у читачів і привертає увагу дослідників. Надзвичайна глибина символічного підтексту, поліфонічність і метафоричність «Вертепу» А. Любченка зумовлюють співіснування багатьох точок зору на сутність повісті.

Багато хто з відомих дослідників робив спроби власного прочитання цього твору. Про «Вертеп» писали як діаспорні дослідники (Ю. Гаморак [3], Ю. Клиновий [4], Ю. Шерех [11]), так і вітчизняні (В. Агеєва [1], О. Боярчук [2], Г. Майфет [6; 10], Ю. Мариненко [7], І. Михайлин [8], Л. Пізнюк [9] та ін.). До найбільш фахових ми відносимо статтю Ю. Шереха «Колір нестримних палахтінь («Вертеп» Аркадія Любченка)», написану 20 жовтня – 4 грудня 1945 року у Фюрті (вперше надруковано в альманасі «МУР» 1946 року) і повністю присвячену дослідженню повісті «Вертеп». Пізніше, 1952 року в іншій розвідці – «Так було, чи так мало бути?» – він також згадує про цей твір, але вже зовсім побіжно і в контексті еволюції авторських поглядів, аналізуючи «Щоденник» А. Любченка. Принагідно, Ю. Шерех засвідчує, що в повісті «Вертеп» знайшла художнє втілення «вища концепція ваплітянства» [11:160].

У нашій статті ми зосередимо увагу на дослідженні Ю. Шереха «Колір нестримних палахтінь («Вертеп» Аркадія Любченка)», оскільки об'єктом аналізу в ній є саме повість «Вертеп». Ця розвідка належить до другого періоду зацікавлення творчістю А. Любчинка – післявоєнного часу, який знаменує собою появу якісно відмінного критичного матеріалу щодо творчості письменника.

На сьогодні в українському літературознавстві існують загальні зауваги щодо статті «Колір нестримних палахтінь («Вертеп» Аркадія Любченка)» та визначення внеску Ю. Шереха у вивчення творчості А. Любчинка. Однак, досі немає літературно-критичної праці, у якій би було розглянуто особливості вищеназваної розвідки Ю. Шереха.

Метою цієї статті є з'ясування основних засад науково-критичного осмислення повісті «Вертеп» Ю. Шерехом. Означена мета передбачає реалізацію таких завдань. По-перше, визначити, як він оцінює місце, значення, роль цього твору не тільки у творчості А. Любченка, а й в усій українській літературі. По-друге, до-

слідити особливості рецепції та літературної інтерпретації повісті Ю. Шерехом на матеріалі його статті «Колір нестримних палахтінь («Вертеп» Аркадія Любченка)».

Попри наявність чималої кількості новітніх досліджень повісті «Вертеп», розвідка Ю. Шереха залишається найбільш переконливою та цікавою. Навіть така доволі серйозна часова дистанційованість шерехівської студії (1945 р.) не призводить до втрати нею своєї актуальності й літературознавчої цінності. Цей твір критик розглядає у філософському, історичному, національному, полемічному аспектах. Текст розвідки містить доволі розлогі наочні цитати уривків із тексту і схеми композиційної будови повісті. Він є «живим» та аналітичним водночас.

За структурою наукова студія Ю. Шереха, присвячена «Вертепові» А. Любченка, складається з чотирьох частин. У першій частині розвідки, що є найбільш загальною, критик з'ясовує філософську концепцію повісті, а також її місце й значення для української літератури. Проблемною домінантою другої частини є дослідження часопросторових параметрів твору. Одразу в двох частинах статті – у третій та четвертій – Ю. Шерех аналізує композицію твору, тим самим наголошуючи на складності будови повісті.

Ю. Шерех дуже високо поціновує літературні здобутки письменників «розстріляного відродження». Він називає 20-ті рр. ХХ ст. «цілою епохою розвитку української духовності», ерою повновартісною [11:443]. Дослідник ставить «Вертеп» в один ряд із «Божественною комедією» Данте та «Фаустом» Гете. Ю. Шерех переконаний, що за рівнем узагальнення й синтетичності «Вертеп» А. Любченка є настільки ж вартісним і талановитим твором для українського відродження двадцятих років, як і вище названі твори для своїх національних літератур. Принагідно критик проводить цікаві інтертекстуальні паралелі із творами світових та українських класиків літератури – Данте, Гете, В. Підмогильного, М. Хвильового, П. Тичини та ін.

Ю. Шерех доволі високо поціновує внесок письменника в розвиток української літератури, порівнюючи А. Любченка з М. Хвильовим. Дослідник уважає роль першого (як «синтезатора» [11:444] «українського культурного ренесансу двадцятих років» [11:470]) навіть більшою й почеснішою. Ю. Шерех говорить про них так: «Поруч Хвильового – застріляника і організатора – виростає постать Любченка – завершувача

й синтезатора, людини, що викристалізувала й вичікувала те, що в фантастичному й фанатичному мигтінні пронеслося в блискавичній самим стилем своїм творчості й діяльності Хвильового» [11:456].

Критик полемізує з Юрієм Гамораком, котрий ототожнив жінку з Україною, і вбачав у «Вертепові» суто національний аспект, обравши його ключем до розуміння повісті, проігнорувавши філософське тло повісті. Хоча водночас варто зауважити, що, загалом, Ю. Шерех погодився з цими міркуваннями. Проте, як зазначає дослідник, прямою вказівкою на ширший контекст слугує кольорова палітра твору, зокрема символіка провідного кольору твору – червоного, що «біль перетворює в радість» та є «вічним прагненням, вічним боєм і насолодою творчості» [11:446].

Саме цей колір, що набуває в осмисленні критика ознак мотиву, і виступає в повісті тим самим «батьорим кольором нестримних палахтінь» [11:446], і якнайкраще відображає життєвий колообіг. У червоному кольорі, на думку Ю. Шереха, А. Любченком задекларовано філософське підґрунтя твору. Назвавши свою розвідку «Колір нестримних палахтінь», критик зміщує акценти в осмисленні її суті, зокрема, порівняно з Ю. Гамораком. Він переконаний, що філософська основа повісті є визначальною, відправною точкою для її інтерпретації.

Розглядаючи особливості хронотопу повісті «Вертеп», Ю. Шереха цікавить питання, як саме коригуються між собою часові категорії минулого / сьогодення / майбутнього. Дослідивши ж їхню внутрішню діалектику, цілком правомірно він висновує: «Сьогодні – живе й славиться автором як фокус минулого й майбутнього» [11:449]. Напрямок руху в часі оприявнений А. Любченком у наскрізному мотиві степу / міста. За Ю. Шерехом, ліричний герой А. Любченка має відчувати й відчуває потребу, наситившись степом, увібравши в себе його життєдайні соки, рухатися далі – завойовувати місто. Звідси й впливає співвіднесеність та внутрішня опозиційність степу й міста як минулого та майбутнього.

Ю. Шерех наголошує на антропоцентричній концепції «Вертепу», яку, як твердить дослідник, відображає мотив життя й смерті. Оскільки страждання – обов'язкова умова повноцінного буття, то вони, у розумінні А. Любченка, є вічними, як саме життя, і необхідні для того, щоб їх долати, підкоряючи

собі. У цьому й полягає активне, дієве начало повісті, раціоналізм страждань, раціоналізм сьогодення, сповненого протиріч, а значить, і страждань. Долаючи перепони, людина весь час перебуває у процесі творення, тобто руху. Символом вічності боротьби, руху, що і є самим життям, у творі виступає зародження нового життя героїв у грозі й бурі [11:453]. Кожна з новел повісті є підтвердженням постійної циклічності у природі й житті людини.

Філософію «Вертепу», як справедливо відзначає критик, слід розуміти, як підпорядковану діалектичним закономірностям історичного розвитку. Тому характерно, що тема України (старої й нової) є наскрізною в повісті. Злиття образу жінки з образом усієї України, про що говорив Ю. Гаморак, сприймається закономірним явищем та не викликає заперечень і в Ю. Шереха.

Основну увагу в розвідці дослідник приділяє особливостям будови повісті. Зауважимо, що вона складається з 11-ти новел, кожна з яких є окремим розділом твору й компонентом загальної концепції водночас. Складність та оригінальність структурної організації обумовила його поглиблений інтерес до композиції повісті. На відміну від деяких сучасних дослідників творчості А. Любченка (В. Агєєвої [1], Т. Кознарського [5], Ю. Мариненка [7]), критик наголошує на авторській майстерності у творенні художньої форми твору. Так, зокрема, В. Агєєва, на противагу Ю. Шерехові, твердить про те, що «Вертепові» «бракує композиційної стрункості й вишуканості» [1:45].

Своєрідну конструкцію повісті Ю. Шерех пояснює письменницькою настановою на синтетичність, а не побоюванням цензури. Так, порядок розташування розділів повісті, за спостереженнями критика, має певну закономірність – почерговість різнохарактерних новел. Упорядковуючи послідовне чергування різнопланових розділів, дослідник складає «зигзагоподібну» схему, за якою розподіляє новели твору на три групи: 1) абстрактні; 2) побутово віднесені; 3) змішані. Ю. Шерех спостеріг, що поєднання Любченкових абстрактних концепцій та думок якнайкраще відображено в повторі-синтезі усіх тем і мотивів твору, надто – в останній підсумковій новелі «Наказ». Таке повторення основних постулатів повісті критик порівнює з парадом-антре всіх акторів на сцені театру [11]. Загалом, композицію «Вертепу» він образно характеризує так: «... від злетів у царину висо-

кої абстракції в відпочинок розділів – побутових новел» [11:462].

Отже, як стверджує Ю. Шерех, найяскравіше ознаки синтетичності твору відображені в композиційній структурі повісті, у якій він виділяє дві основні риси: послідовне чергування конкретних і абстрактних розділів повісті та повтор основних тем і мотивів (часу, радості життя, вічної молодості і т.п.).

Більшість прозових творів А. Любченка мають структурну подібність до музичного твору. Зокрема, одна з найяскравіших новел письменника – «Via dolorosa» – цілком справедливо може асоціюватися з таким музичним твором, як арабески. Навіть сам «Вертеп» у чомусь також нагадує мозаїку й арабески [2:37]. У цьому плані цікавими є спостереження дослідника щодо музичних принципів будови повісті. На думку Ю. Шереха, «Вертеп» має виразно ритмізовану композиційну організацію. Яскравий мовний ритм твору, за висловом критика, оприявнює принцип «варіаційної дво- або тричленності» [11:461]. Він вважає, що «варіаційна кількочленність» є цілком виправданим елементом музичної організації розділів аналізованої повісті. Варіаційні повтори у творі, за твердженням критика, можна простежити на різних рівнях – лейтмотивному, тематичному, мовно-стилістичному. Втім, дослідник не погоджується із твердженням Ю. Гаморака про те, що «Вертеп» побудований цілком музично і справляє враження симфонії [11:577]. Оскільки, як пише Ю. Шерех, він міг назвати свій твір симфонією або чимось подібним, але дав назву «Вертеп» [11:462].

Значну увагу критик приділив своєрідності сюжету та системі образів твору. За Ю. Шерехом, усіх героїв повісті можна поділити на три групи: індивідуальні («жінка з цвинтаря», робітник, що стає її нареченим, автор), уявні герої (степ, місто, неспокій, Україна) та умовні (ідол Будди, два співрозмовника, легінь і дівчина в «Ляльковому дійстві, або повстанні крові»), абстрактний атлет-робітник в «Атлетиці»).

На думку критика, надзвичайно важливим у структурі повісті є образ автора. Зокрема, з ним пов'язана яскрава прикінцева сцена твору, в якій автор запрошує в дощову негоду до своєї оселі героїню та її обранця. Ю. Шерех висуває власну інтерпретацію символічного наповнення цього епізоду. Думка дослідника є такою: «Інтелігенція, вигартувавши, оформивши новий свій світогляд, здатна

вже прийняти, пригостити і сприйняти нову чи оновлену в єднанні з промисловим класом, з робітництвом Україну» [11:467]. Неодноразово розмірковуючи над цим моментом у творі, над значенням образу автора, критик ставить риторичне запитання: «...І коли життя і Україна, чи життя-Україна заходить у хату автора – чи не є це найкраща автохарактеристика Любченкової творчості взагалі?». Тим самим він зайвий раз акцентує увагу на національному аспекті твору.

Ю. Шерех відзначає, що усім образам повісті без винятку притаманний синкретизм, який породжує образну полісмиологію. Система персонажів твору є складною, однак, як з'ясовує критик, має також свої принципи будови. Так, помітивши важливість черговості появи героїв і обравши її за основу, він змодельовав ще й іншу композиційну схему «Вертепу». Метою цього схематичного плану було визначити «опорні композиційні точки твору» [11:469] і наголосити на сконцентрованості його смислових акцентів.

Дотримуючись цієї умовної схеми, дослідник констатує, що «твір побудований як струнка система концентричних кілець» [11:468]: кільце зовнішнє (обрамлення) або зовнішня рама, у якому героїв немає; друге кільце (внутрішня рама), у якому є автор і жінка з цвинтаря; два цикли третього кільця (два внутрішніх ядра), де в першому циклі переважають уявні герої, а в другому – умовні.

На наш погляд, така композиційна кільцева схема, яку подає Ю. Шерех, аналізуючи «Вертеп», є подібною до схематичного аналізу новели «Via dolorosa», який здійснив Г. Майфет. Він, помітивши «коловий» повтор мотивів названої новели, вважає її типовим прикладом композиційної будови з кільцевим обрамленням основного ядра новели [6:93]. Якщо порівнювати ці схеми двох авторитетних дослідників, то «Вертеп», за Ю. Шерехом, має складнішу композиційну форму. В повісті, окрім зовнішньої рами, він виділяє ще й внутрішню раму, що містить два внутрішніх ядра. Обидва дослідники, аналізуючи різні за жанром твори А. Любченка, відзначають авторську майстерність в організації художнього матеріалу.

На думку Ю. Шереха, жіночий образ, утворюючи єдину сюжетну лінію у творі, має всі ознаки культовості. З огляду на яскраву семантику назви повісті (аналогії та паралелі з вертепною драмою), органічною сприймається шерехівська вказівка на асоціативний

зв'язок образу жінки (як центрального персонажа «Вертепу») з образом Христа (як центральної постаті середньовічного містериального дійства). При цьому дослідник зауважує, що культ жінки має глибоку традицію і в українській літературі, починаючи від Т. Шевченка («Марія») і до П. Тичини, М. Хвильового, О. Довженка.

Поза увагою Ю. Шереха не залишилася й деяка подібність повісті «Вертеп» із новелою «Intermezzo» М. Коцюбинського. Алюзійні натяки на цей твір, вважає він, є доволі прозорими. Так, критик умовно моделює список можливих дійових осіб «Вертепу» на зразок героїв М. Коцюбинського: «Мій неспокій – Степ – Рух міста – Моя країна – Творча снага України» [11:467].

Отже, аналіз повісті «Вертеп», проведений Ю. Шерехом, довів, що форма твору органічно відповідає змістові. Власне, тому художність цієї повісті, яка вирізняється в творчому доробку А. Любченка широким філософським тлом, своєрідністю сюжету, яскравістю образів та мотивів, у дослідника не викликає сумнівів. Ю. Шерехом було встановлено, що порядок появи й чергування мотивів і персона-

жів зумовив особливе розташування розділів та оригінальність композиції твору. У схемах композиційної структури повісті дослідникові вдалося якнайкраще передати й відобразити синтетичність як головну ознаку твору.

Таким чином, усі основні засади наукової розвідки Ю. Шереха «Колір нестримних палахтінь («Вертеп» Аркадія Любченка)» засвідчують, що в царині літератури А. Любченка є непересічною та яскравою особистістю, постаючи перед читачем як митець, котрий синтезував провідні ідеї українського культурного відродження.

Аналіз повісті «Вертеп», здійснений Ю. Шерехом, є настільки комплексним, фаховим і цікавим, що значною мірою слугує орієнтиром для дослідників творчості А. Любченка. Крім того, цю наукову розвідку можна вважати одним із найкращих досліджень Ю. Шереха-літературознавця.

Насамкінець зауважимо, що у сприйнятті як повісті «Вертеп» А. Любченка, так і аналізованої статті Ю. Шереха інформативне поле завжди є відкритим та актуальним. Проведений аналіз може бути використаний для подальшого вивчення спадщини А. Любченка.

Література

1. Агеєва В. Шлях буремний і скорбний. Творчість Аркадія Любченка / Віра Агеєва // *Березілля*. — 1991. — № 9. — С. 39—46.
2. Боярчук О. „Вертеп” А. Любченка — „театр” рухомої рівноваги та життєствердження / Оксана Боярчук // *Слово і час*. — 2002. — № 11. — С. 32—40.
3. Гаморак Ю. (Ю. Стефаник). Аркадій Любченко / Ю. Гаморак (Ю. Стефаник) // *Українське слово : Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. : навч. посібник : у 4 кн. / Ю. Гаморак (Ю. Стефаник), [колект. автор, упоряд. В. Яременко]*. — 2-ге вид., змін., дооп., доп. — К., 2001. — Кн. 2. — С. 576—580.
4. Клиновий Ю. Моїм синам, моїм приятелям: Статті й есеї / Юрій Клиновий. — *Едмонтон-Торонто : Об'єднання укр. письм. „Слово” в Канаді*, 1981. — 616 с.
5. Кознарський Т. Переднє слово / Тарас Кознарський // *Дорогий Аркадію. Листування та архіварія літературного середовища України 1922—1945 рр.* / [упоряд. Л. Демська-Будзуляк] / Тарас Кознарський. — Львів, 2001. — С. 27—32.
6. Майфет Г. Природа новели / Г. Майфет. — Х. : ДВУ, 1928. — 166 с.
7. Мариненко Ю. „...І буде радісне осяйне воскресіння”. Штрихи до портрета Аркадія Любченка / Юрій Мариненко // *Дивослово*. — 2001. — № 4. — С. 11—14.
8. Михайлин І. Скарби слова Аркадія Любченка / Ігор Михайлин // *Любченко А.П. Вертеп (повість). Оповідання. Щоденник* / Ігор Михайлин. — Х., 2005. — С. 3—24.
9. Пізнюк Л. Гасло чи теорія? «Романтика вітаїзму» та її художнє вираження в прозі Аркадія Любченка / Леся Пізнюк // *Українська мова та література в школі*. — 2002. — № 16 (272). — С. 20—24.
10. [Рецензія] / Гр. Майфет // *Червоний шлях*. — 1929. — № 12. — С. 233—236. — Рец. на кн. : Любченко А. Вона. — Х. : Держ. вид-во України, 1929. — 333 с.
11. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеологія : в 3 т. Т. 1 / Юрій Шерех ; [упорядкув. та прим. Р.М. Корогодського]. — Х. : Фоліо, 1998. — 607 с. — (Українська література ХХ століття).